

Ірина ДМИТРІВ,
orcid.org/0000-0003-0937-1070
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української літератури та теорії літератури
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(Дрогобич, Львівська область, Україна) ira.myrna@gmail.com

ЛИКИ СВЯТИХ ЖІНОК У «ЖИТІЯХ СВЯТИХ» ДМИТРА ТУПТАЛА

Стаття присвячена творчості видатного українського барокового письменника Дмитра Туптала, якого за майстерне володіння художнім словом називають «українським Златоустом». У дослідженні наголошено, що митрополит Дмитро – нащадок славного козацького роду, гетьманській проповідник, ревний душастир, богослов-інтелектуал, філософ, культурний діяч, і його творчість, поза всяким сумнівом, належить Україні, попри жорстоке зрощення мови його творів та прагнення московії привласнити собі його літературну спадщину. Показано, що «Житіях Святих» виховували чимало поколінь свідомих українців, зокрема й самого Шевченка. Продемонстровано, що феномен святості має давню біблійну й церковну традицію. У Церкві усталилися такі лики святих: Пресвята Богородиця, пророки, апостоли, святителі, преподобні, мученики, священномученики, преподобномученики, ісповідники, безсрібники й чудотворці. Жіночих типів святості налічують п'ять: Пресвята Богородиця, преподобні, мучениці, преподобномучениці та блаженні, або праведні. На основі аналізу агіографічних оповідань виявлено, що в «Житіях Святих» Дмитра Туптала представлено всі типи святих жінок, але письменник виокремлює ще декілька підтипів: Пресвята Богородиця, преподобні жінки, мучениці (зокрема великомучениці, мучениці-діви, діти-мучениці, мучениці, які страждали разом із членами своєї родини чи спільноти), преподобномучениці, блаженні, або праведні; рівноапостольні та святі цариці і князівни. Показано, що з особливим пієтетом агіограф ставиться до святих, яких зродила Руська земля. Простежено, що здебільшого титул святої закладено в назві її життя, проте іноді одна особа могла одночасно належати до різних типів святості, тому доводиться говорити про т. зв. агіографічний синкретизм. Кожна свята представлена неповторно й кожна історія духовного подвигу по-своєму вражає.

Ключові слова: Дмитро Туптало, «Житія Святих», агіографія, типи святих, барокове письменство.

Iryna DMYTRIV,
orcid.org/0000-0003-0937-1070
Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Ukrainian Literature and Theory of Literature
Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University
(Drohobych, Lviv region, Ukraine) ira.myrna@gmail.com

IMAGES OF HOLY WOMEN IN DMYTRO TUPTALO'S «LIFE OF SAINTS»

The article is devoted to the work of the prominent Ukrainian Baroque writer Dmytro Tuptal, who is called the “Ukrainian Chrysostom” for his mastery of the artistic word. The study emphasizes that Metropolitan Dmytro is a descendant of a glorious Cossack family, a hetman's preacher, a zealous pastor, an intellectual theologian, philosopher, and cultural figure; his work undoubtedly belongs to Ukraine, despite the brutal Russification of the language in his works and the desire of Moscow to appropriate his literary heritage. It is shown that many generations of conscious Ukrainians, including Shevchenko himself, were brought up in “Lives of the Saints”. The article demonstrates that the phenomenon of sainthood has a long biblical and church tradition. The following images of saints have been established in the Church: The Blessed Virgin Mary, prophets, apostles, saints, monks, martyrs, holy martyrs, pre-martyrs, confessors, silver-bearers, and miracle workers. There are five types of female sainthood: The Holy Virgin, the saints, martyrs, martyrs, and the blessed or righteous. Based on the analysis of hagiographical stories, it was found that Dmytro Tuptal's “Lives of the Saints” presents all types of holy women. Still, the writer distinguishes several more subtypes: The Holy Mother of God, holy women, martyrs (including great martyrs, virgins, child martyrs, martyrs who suffered together with members of their family or community), pre-martyrs, blessed or righteous; equal to the apostles and holy queens and princesses. It is shown that the hagiographer treats with special reverence the saints who were born in the Rus land. It is traced that, for the most part, the title of a saint is embedded in the title of her life. Still, sometimes one person could simultaneously belong to different types of sainthood, so we have to talk about the so-called hagiographic syncretism. Each saint is presented uniquely, and each story of spiritual feat is impressive in its own way.

Key words: Dmytro Tuptalo, “Lives of the Saints”, hagiography, types of saints, Baroque literature.

Постановка проблеми. За роки незалежності України зросло зацікавлення постаттю й творчим надбанням непересічної особистості – Дмитра (світське ім'я Данило) Туптала – митрополита й письменника. Його подвижницька праця на душпастирській та літературній ниві поповнила скарбницю нашого красного письменства талановитими творами різних жанрів – це псалми, канти, пісні, оповідання, драми, молитви, проповіді, повчання, житія святих. Недаремно ж цього автора називають «українським Златоустом». Свої твори митрополит писав церковнослов'янською мовою, його стиль позначений виразними бароковими рисами, мова багата, рясно пересипана художніми прикрасами, образність складна, метафорично-символічна, тексти насичені біблійними цитатами, алюзіями й ремінісценціями, погляд на світ і людину – типово християнський. Серед багатьох високоповажних сучасників саме він удостоївся написати «Життя» на кожен день церковного року, починаючи від вересня й закінчуючи серпнем. До того ж, на один день може припадати пам'ять декількох святих, тому ця величезна за обсягом і значенням праця вмістилася в чотирьох чималих томах (у перекладі сучасною українською мовою «Життя Святих» вийшли у видавництві «Свічадо» у Львові у 12-ти томах). На той час назріла велика потреба у виданні «Четирьох Міней» (гр. Μηναιος – «місячний»), позаяк багато цінного матеріалу було втрачено внаслідок ворожих нападів чужинців, а також з'явилися новопроголошені Церквою святі, словесну ікону яких треба було створити. Про це видання мріяв Петро Могила, але йому особисто не вдалося це зробити, та згодом, за дорученням архимандрита Варлаама Ясинського, цей задум втілював у життя митрополит Дмитрій. Видання вийшло за межі церковного й набуло державного значення – про нього згадано в літописі Самійла Величка.

Аналіз досліджень. Творчість Дмитра Туптала стала об'єктом наукових зацікавлень як українських (М. Костомаров, М. Грушевський, С. Єфремов, М. Возняк, І. Ісіченко, В. Шевчук, Д. Сироїд тощо), так і зарубіжних дослідників (Л. Янковська – польська дослідниця, Д. Броджі Беркоф – італійська). Науковці насамперед мали за мету повернути Україні ім'я найпліднішого барокового письменника, адже, як і багатьох його сучасників, його спіткала нещаслива доля жити в добу Руїни, коли московія силоміць забирала з України інтелектуалів, намагаючись прищепити їх на ґрунті свого тотального безкультур'я і привласнити собі їхні твори. У такий спосіб українець Дмитро Тупталенко на довгі роки став Димитрієм Рос-

товським, а його фундаментальний твір – «Життя Святих» – зазнав нищівної цензури й русифікації. «Життя» забороняли друкувати без виправлення мови, яка рясніла українськими. Московити зрідшевали мову для того, щоб читачі навіть не здогадалися, що автором цієї праці був українець.

Незважаючи на складні перипетії довкола цієї фундаментальної праці, вона мала величезний успіх у XVIII ст. і в наш час вважається найвидатнішою пам'яткою української барокової агіографії. Валентина Соболев зазначає: «Немає сумніву, що твори Т. Шевченка на біблійну та античну тематику і взагалі таке розуміння християнства походить із вражень, що їх переживав дитиною наш геній, прислухаючись до оповідань про моральну чистоту поведінки святих, які йшли на мученицьку смерть за правду» (Соболев, 2004: 8). На прикладах християнських подвижників виховувалися й національні герої. У родині Шевченків, як дізнаємося з поеми «Гайдамаки», побутувала традиція читати в неділю «Мінею», а своєрідним продовженням цього побожного читива стали розповіді дідуса про Коліївщину. Отже, і мученики за віру, і мученики за Батьківщину мають ту саму мету – поборювати всяке зло й утверджувати у світі правду, мир, справедливість, тобто добро.

Попри велику популярність творчості митрополита Дмитра Туптала як серед богословів, так і серед літературознавців, питання дослідження ликов святих жінок у «Четирьох Мінеях» досі залишається невичерпаним, що й становить актуальність наших студій.

Мета статті – витлумачити поняття «святість» у контексті біблійної та церковної традиції; виявити й систематизувати образи святих жінок у «Життях Святих» Дмитра Туптала відповідно до прийнятої в Церкві класифікації; розглянути Богородичні оповідання в контексті барокового богослов'я; окреслити новаторство агіографа у змалюванні образів святих жінок.

Виклад основного матеріалу. Пошанування святих у християнській Церкві має біблійне підґрунтя. У книзі Левіт Господь, звертаючись до Мойсея, каже: «Господь сказав Мойсеєві: “Промов до всієї громади синів Ізраїля і скажи їм: Святими ви мусите бути, бо Я – святий, Господь, Бог ваш”» (Лев. 19, 1–2) та «Я-бо – Господь, Бог ваш; ви маєте ставати святими й бути святими, бо Я – святий (...) Я-бо – Господь, що вивів вас із Єгипетської землі, щоб бути вашим Богом; тож маєте бути святими, бо Я – святий» (Лев. 11, 44–45). Пророк Ісаїя так описує свою грандіозну зустріч із Богом, яка стала початком його пророчого покликання: «Бачив я Господа на високім і піднесенім

престоли; поли Його риз наповнювали Храм. Над ним стояли серафими. Кожен мав по шість крил: двома закривав собі кожен обличчя, двома закривав ноги, а двома літав. І кликали один до одного: «Свят, свят, свят Господь сил; уся земля повна Його слави!» Підвалини порогу хитались від того гомону, а дім став повен диму» (Іс. 6:1–4). На означення Бога автор послуговується прикметником «Свят (Святий)» – «qđōš / qđōš», який у єврейській мові часто вживається на позначення чогось відокремленого, священного, іншого, присвяченого Богові. Тож одним з атрибутів Бога є святість – відокремленість, інакшість. Бог, Який являє Свою славу Ісаї, водночас є трансцендентним, тобто перебуває в іншому світі, відокремлений від усього творіння. Потрійне повторення «Свят» в Іс. 6:3 вказує на те, що Божа святість (інакшість) є святістю найвищої міри (т. зв. суперлатив) й охоплює всю повноту Його божественної природи (цит. за: Щурко, 2023: 319). Апостол Петро у своєму посланні ще раз актуалізує ці старозавітні настанови, але вже для людей, які стали свідками святості Воплченого Бога – Ісуса Христа: «Той, Хто вас покликав, – Святий, так само й ви самі всім вашим життям станьте святими. Написано-бо: “Ви будете святі, бо Я – Святий”» (1 Пт. 1:15).

Отже, у Святому Письмі вміщено заповідь бути святим. Катехизм «Христос – наша Пасха» про святість каже так: «Християнська святість є виявом обожествлення людини» (Катехизм, 2011: 110). Це найцінніший плід діяння Святого Духа в житті Церкви, тому кожна християнська спільнота прагнула плодоносити численними гронами святих. З одного боку, святість – це перспектива для кожного, хто прийняв хрещення в ім'я Ісуса Христа, а з іншого – лише імена вибраних осіб поповнили списки святих, офіційно проголошених Церквою.

«Подвиг святих Церкви описаний у їхніх житіях – “словесних іконах” святих, писаних у світлі благодатного обожествлення. Зміст життя святого, як і зміст ікони, полягає не так у відображенні його біографії, як у представленні його духовного лику. Повнота духовного життя святого описується в житіях як осягнення сопричастя з Богом у глибокому молитовному житті, любові до ближніх і гармонії з навколишнім світом» (Катехизм, 2011: 111).

«Очолує лик святих Пресвята Богородиця – “чесніша від херувимів і незрівнянно славніша від серафимів”. Разом із Нею Церква почитає Христових апостолів, євангелістів і проповідників – благовісників Євангелія. Церква почитає

старозавітних праведників, патріархів і пророків, а також світ невидимий – ангелів і архангелів, тому що освячуюча дія Святого Духа охоплює всю історію спасіння» (Катехизм, 2011: 111). Важливо розуміти, що християни Богові поклоняються, а святих почитають, бо, з одного боку, «усі вони є живими іконами Божими, свідками та носіями нового творіння», а з іншого – «предстоять перед Богом у своїх безнастанних молитвах і присутні серед нас Божою благодаттю у своїх мощах та іконах» (Катехизм, 2011: 108).

Традиційно в Церкві усталилися різні категорії святих з огляду на їхню харизму: Пресвята Богородиця, пророки, апостоли, святителі, преподобні, мученики, священномученики, преподобномученики, ісповідники, безсрібники й чудотворці. Існує ще й ширша класифікація: апостоли, безсрібники, благовірні, блаженні, великомученики, сповідники, мученики, праотці, праведні, преподобномученики, преподобні, пророки, рівноапостольні, святителі, священномученики, стовпники, страстотерпці, чудотворці, юродиві (Лики святості).

У православній традиції святих жінок поділяють на п'ять категорій: **Пресвята Богородиця, преподобні, мучениці, преподобномучениці та блаженні, або праведні**: преподобні – їхній подвиг полягав у монашесвті; мучениць прославляє Церква за мученицьку смерть, яку вони прийняли за віру; преподобномучениці – мучениці, що належить і до монахинь, і до мучениць; блаженні, або праведні – розряд жінок, які здійснили подвиг заради Бога своїм чесним життям, вони не належать до монахів, але не помирили мученицькою смертю (Лозинський, 2010: 2).

У «Житіях Святих» Дмитра Туптала представлено всі типи святих жінок, проте іноді письменник деталізує, розширює традиційну класифікацію або ж утворює своєрідний агіографічний синкретизм, спричинений багатством духовних дарів, які святі жінки зуміли розпізнати й примножити.

Пресвята Богородиця

«Церква соборно сповідує Марію, Матір Господа нашого Ісуса Христа, Богородицею і Приснодівою, почитає Її у святах літургійного року та в іконах. Церква в Богородичних святах молитовно споминає спасенні події із життя Богородиці: Зачаття святою Анною, Різдво, Введення у Храм, Благовіщення, Стрітіння та Успення, вбачаючи в Ній взірєць для нашого зростання у святості» (Катехизм, 2011: 108). Із прийняттям християнства на Русі вшанування Пресвятої Богородиці набуло різноманітних форм: на Її честь

будували храми, писали ікони, складала духовні пісні. Доба Бароко теж відзначилася винятковим Марійним культом, зокрема поетичним оспівуванням Богоматері. Їй відведено великий тематичний розділ у «Почаївському Богогласнику», де зібрано пісні на честь Богородичних свят та ікон, зокрема кант про Почаївську Божу Матір, Яка врятувала монастир від турецької навали. Ім'я Божої Матері зашифроване в численних «штуках поетицьких» Івана Величковського, Їй Дмитро Туптало присвячує відомий кант «Мати Милосерда». І такого типу творів є чимало.

Щодо представлення Богородиці в «Життях Святих» Дмитра Туптала, то можемо запропонувати такий тематичний поділ: **Богородичні свята** («Слово на Різдво Пресвятої Богородиці» (8 вересня), «Слово на Покров Пресвятої Владичиці нашої Богородиці» (1 жовтня), «Сказання про Введення Пречистої і Преблагословенної Владичиці нашої Богородиці і Приснодіві Марії у Господню Церкву і про життя її в ній» (21 листопада); «Слово на Зачаття Пресвятої Богородиці від святої Анни» (9 грудня); «Сказання про втечу Пресвятої Діви Богородиці з новонародженим Божественним Немовлям до Єгипту» (26 грудня); «Слово про Стрітіння Господнє і про очищення Пречистої Діви Богородиці» (2 лютого); «Слово на Благовіщення Пресвятої Богородиці, з Божественного Писання і зі святих отців та достовірних оповідачів зібране» (25 березня); «Святого отця нашого Йоана Золотоустого, Архиепископа Константинограда, Слово на Благовіщення Пресвятої Богородиці» (25 березня); «Сказання про покладення чесних риз Пречистої Діви Богородиці у Влахернській церкві» (2 липня); «Успення Пресвятої Владичиці нашої Богородиці і Приснодіві Марії» (15 серпня); «Покладення чесного пояса Пречистої Діви Богородиці» (31 серпня); **Богородичні храми й обителі** («Поминання собору Пресвятої Богородиці в Мясинській обителі» (1 вересня); «Про церкву Пресвятої Богородиці» (9 листопада); «Освячення чудотворної церкви Пресвятої Богородиці, чесного її Успення, що в обителі Печерській Київській» (14 серпня); **Богородичні ікони** (Тихвинська, Одигитрія, Римлянка, або Лідська, Толзька, Грузинська та ін.). Дуже близькими й тематично спорідненими з Богородичними оповіданнями є житіє батьків Пресвятої Богородиці – «Житіє святих праведних богоотців Йоакима та Анни» (9 вересня).

Преподобні жінки

Симеон Новий Богослов суть чернечого покликання виклав так: «Монах є той, хто до світу непричетний і хто безперестанно розмовляє лише

з Богом; хто Бога бачить і кого Бог бачить, хто любить Бога і кого Бог любить; хто світлом стає і невимовно сяє» (цит. за: Катехизм, 2011: 104). Чернецтво невіддільно пов'язане з аскезою. «Життя в Христі з такими його елементами, як чутливість до благодаті і зростання у любові, – невіддільне від зусиль, важкої боротьби, битви в пустелі проти дедалі вигадливішого диявола (...) Давньогрецькою мовою слово аскеза (ἄσκησις) мало різні застосування: воно означало і фізичне вправління тіла (атлетами або вояками), і вправління розуму й волі у моральному сенсі, і навіть релігійне життя. Завдяки Климентові Олександрійському та Оригену це слово увійшло в християнський лексикон, вказуючи на постійне вправління в очищенні від гріха та в набутті чеснот. Монах (...) не задовольняється тільки боротьбою проти вад і демонів; він намагається утвердити в своєму серці Боже Царство через осягнення внутрішнього миру (ἡσυχία), зростання у чеснотах, насамперед у любові, й через практику постійної молитви» (Ідентичність монашества). Подвиг преподобних жінок так звеличують церковні піснеспіви: «Виснаживши свої тіла постом і невсипущими моліннями, умоляючи за свої прогріхи Творця, щоб прийняти цілковите прощення, ви отримали від Бога відпущення і Небесне Царство. Моліть Христа Бога за всіх нас» – кондак преподобним жінкам (Молитвослов, 1990: 1245), «У тобі, мати, вірно збереглося те, що у первообразі, взявши бо хрест, пішла ти за Христом і ділом навчала не дбати про тіло, бо воно минуше, а піклуватись про душу, єство безсмертне. Тому й радіє з ангелами, преподобна (ім'я), дух твій» – тропар преподобній (Молитвослов, 1990: 1244).

Саме цей тип святості був дуже близький письменникові, адже три його сестри прийняли монаший постриг і подвизалися в Кирилівському монастирі.

У «Життях Святих» описано аскетичний подвиг таких святих жінок: «Пам'ять святих трьох жон, знайдених у горі пустельній» (10 вересня), «Житіє і труди преподобної матері нашої Теодори, що в чоловічому образі подвиг чинила» (11 вересня); «Житіє преподобної матері нашої Євфросинії» (25 вересня), «Житіє преподобної матері нашої Пелагії, що була раніше блудниця, списане Яковом, дияконом Іліопольської церкви» (8 жовтня), «Житіє преподобної Таїсії, колишньої блудниці» (8 жовтня), «Житіє преподобного отця нашого Андроника і святої дружини його Атанасії» (9 жовтня), «Житіє преподобної матері нашої Параскеви» (14 жовтня), «Житіє та подвиги преподобної матері нашої Матрони» (9 листопада),

«Житіє преподобної Теоктисти Лезвіянини» (9 листопада), «Житіє преподобної матері нашої Меланії Римлянки» (31 грудня), «Пам'ять преподобної матері нашої Синклитикиї» (5 січня), «Житіє преподобної матері нашої Аполінарії, дівчини, яка в чоловічому образі подвизалася» (5 січня), «Житіє преподобної матері нашої Євсевії, що була перейменована на Ксенію» (24 січня), «Житіє преподобного отця нашого Ксенофонта, дружини його Марії і двох синів їхніх – Івана та Аркадія» (26 січня), «Житіє преподобної матері нашої Марії, в чоловічому образі переіменованої Марином, і батька її – Євгенія преподобного» (12 лютого), «Пам'ять преподобної матері нашої Анастасії, переіменованої у чоловічому образі на Анастасія-скопця» (10 березня), «Житіє преподобної матері нашої Марії Єгипетської» (1 квітня), «Житіє преподобної матері нашої Атанасії Ігумені» (12 квітня), «Пам'ять преподобної матері нашої Єлисавети Чудотворниці» (24 квітня), «Житіє преподобної матері нашої Євфросинії-діви, ігумені обителі святого Спаса в Полоцьку» (23 травня), «Житіє преподобної матері нашої Макрини» (19 липня), «Житіє преподобної Євпраксії-діви» (25 липня). «Пам'ять преподобної матері Ісидори Юродивої» (10 травня) – єдиний приклад, коли в назві житія задекларовано подвиг юродивості.

Мучениці

Найбільше днів у церковному календарі присвячено мученикам. Відомо, що Церква дуже ретельно підходить до проголошення людини святою, але в часи гоніння християн склалася традиція, що ті, які віддали своє життя за Христа, не потребують чудес як доказів їхньої святості. Тропар мучениці поетично передає суть і мотив найбільшої жертви, на яку здатна людина за свої переконання: «Агниця Твоя, Ісусе, (ім'я) кличе сильним голосом: Тебе, Жениху мій, люблю і, Тебе шукаючи, муки терплю, і разом з Тобою розпинаюся і погребуюся у Твоім хрещенні, і страждаю задля Тебе, щоб царювати з Тобою, і вмираю за Тебе, щоб жити з Тобою. Тому прийми мене, як непорочну жертву, що з любов'ю Тобі посвятилася. Її молитвами, як Милосердний, спаси душі наші» – тропар мучениці (Молитвослов, 1990: 1243).

Переслідування послідовників Христа відбувалося в різних країнах і в різний час, тому до грона мучеників увійшли люди різних національностей, культур, історичних епох. Феномен мучеництва був настільки вражаючим, що наклав свій потужний відбиток на історію Церкви та сформував цілий великий пласт життєписів святих муче-

ників. У «Житіях» Дмитра Туптала читач зауважує, що письменник дуже ретельно, з бароковою точністю передає страждання, які довелося пережити мученикам, і цей прийом агіограф застосовує не лише з метою вразити читача, а пояснює свою манеру викладу містичними видіннями: мученики з'являлися йому й казали, що недостатньо повно оповів про їхні муки. Здебільшого в життєписах мучеників їхня біографія викладена доволі стисло й динамічно, проте оповідь уповільнюється на тому етапі, коли йдеться про переслідування за віру й тілесні страждання, які увінчуються мученицькою кончиною. За канонам жанру, наприкінці оповідання агіограф наводить декілька чудес, які діялися на гробі чи від мощей святих мучеників.

Приблизно в такій манері представлено життя святих мучениць: «Страждання святої мучениці Василиси Никомідійської» (3 вересня), «Пам'ять святої мучениці Аріядни» (18 вересня), «Страждання святої мучениці Харитини» (5 жовтня), «Страждання святого мученика Віктора і Стефаниди, мучениці» (11 листопада), «Страждання святої мучениці Кикилії і святих мучеників, що постраждали з нею, Валеріяна, Тивуртія та Максима» (22 листопада), «Страждання святої мучениці Миропії» (2 грудня), «Страждання святої мучениці Агафії» (5 лютого), «Страждання святої мучениці Теодулії» (5 лютого), «Пам'ять святих апостолів Архипа, і Филимона, і Апфії» (19 лютого), «Пам'ять святої мучениці Матрони Тесалонікійської» (27 березня), «Пам'ять святої мучениці Томаїди, яка за цноту постраждала від свекра свого» (13 квітня), «Страждання святих мучеників Петра, Діонісія, Андрея, Павла, Христини, Іраклія, Павлина і Венедима» (18 травня), «Страждання святої мучениці Єлїконіди» (28 травня), «Страждання святих мучениць Киріякїї, Калерії і Марії» (7 червня), «Пам'ять святої мучениці Агрипини» (23 червня), «Страждання святої мучениці Голиндухи, названої у святому хрещенні Марією» (12 липня), «Страждання святої мучениці Христини» (24 липня).

На окрему увагу заслуговують *великомучениці*, які перенесли ще більші муки від рук ненавистників Христової віри: «Страждання святої всехвальної великомучениці Євтимії» (16 вересня), «Страждання святої великомучениці Параскеви» (28 жовтня), «Житіє і страждання великомучениці Катерини, премудрої діви» (24 листопада), «Житіє і страждання святої великомучениці Варвари» (4 грудня), «Про чесні мощі святої великомучениці Варвари» (4 грудня), «Страждання святої великомучениці Анастасії Путурозрішницї і Хри-

согона, учителя її, і Теодотії та інших, що з нею постраждали» (22 грудня), «Житіє і страждання святої славної великомучениці Ірини» (5 травня), «Згадування чуда святої великомучениці Євтимії Всехвальної, яким же православ'я утвердилося. Тут же і про інші чуда її розповідь» (11 липня), «Страждання святої великомучениці Марини» (17 липня).

З-поміж життєписів мучениць виокремлюються ті, які поєднали подвиг дівництва й мучеництва, це *мучениці-дівки*: «Житіє і страждання святого священномученика Кипріяна і святої мучениці Юстини-дівичі» (2 жовтня), «Страждання святої мучениці Лукії-дівичі» (13 грудня), «Страждання святої мучениці Юліянії-дівичі і тих, що з нею» (21 грудня), «Страждання святої мучениці Анисії-дівичі» (30 грудня), «Пам'ять святої мучениці Тетяни-дівичі і тих, що з нею» (12 січня), «Пам'ять святої мучениці Євфрасії-дівичі» (19 січня), «Житіє і страждання святої дівки і мучениці Агнії» (21 січня), «Пам'ять святого священномученика Іполита, який у Римі постраждав, і тих, що з ним: Ксесорина, і Савина, і Хрисії-дівичі, й інших двадцяти мучеників» (30 січня), «Страждання святої мучениці Фавсти-дівичі і тих, що з нею, Євласія і Максима» (6 лютого), «Страждання святої мучениці Доротеї-дівичі і тих, що з нею» (6 лютого), «Страждання святих мучениць – трьох дів-сестер Агапії, Хіонії та Ірини» (16 квітня), «Пам'ять святих апостолів із сімдесяти Ясона і Сосипатра, і Керкири-дівки, й інших з ними святих мучеників» (28 квітня), «Страждання святої мучениці Пелагії, дівки тарсійської у Киликії» (4 травня), «Страждання святої мучениці Гликерії-дівки і з нею Лаодикія, сторожа темниці» (13 травня), «Страждання святого мученика Теодота Анкирського і святих мучениць, семи дів: Текуси, Олександри, Клавдії, Фаїни, Євфрасії, Матрони і Юліти» (18 травня), «Страждання святих мучеників Теодори-дівки і Дидима воїна» (27 травня), «Пам'ять святої мучениці Теодосії, дівки Тирської» (29 травня), «Павла, Діонисія – і святої дівки Павли» (3 червня), «У той день страждання святих преподобномучениць – дів Архелаї, Теклі та Сусанни» (6 червня), «Страждання святих мучеників Олександра й Антоніни-дівки» (10 червня), «Страждання святої мучениці Юлії-дівки» (16 липня), «Страждання святої мучениці Серафими-дівки» (29 липня), «Страждання святої мучениці Сусанни-дівки й інших мучеників з нею» (11 серпня), «Страждання святої мучениці Євфрасії-дівки» (22 серпня), «Страждання святої мучениці Сіри, дівчини перської, яка родичкою була святої Марії Голиндухи» (24 серпня), «Житіє і

страждання святого священномученика Григорія, єпископа Вірменії Великої і з ним тридцяти семи дівичі» (30 вересня).

Історія Церкви знає приклади, коли й діти страждали за Христа. Так, у «Житіях Святих» маємо такі свідчення віри *дітей-мучениць*: «Страждання святих мучениць Віри, Надії та Любові й матері їхньої Софії» (17 вересня), «Страждання святої мучениці дівчинки Акуліни» (13 червня).

Ще у творах святителя виокремлюється тип *мучениць, які страждали разом із членами своєї родини чи спільноти*, і їх у церковному календарі доволі багато: «Житіє і страждання святих мучениць Минодори, Митродори та Німфодори» (10 вересня), «Життя та страждання великомученика Євстатія Плакиди і дружини його, і дітей» (20 вересня), «Страждання святих мучеників Євлампа та Євлампа» (10 жовтня), «Страждання святих мучеників Карпа, і Папила, і Агатодора, і Агатоніки, сестри Папилової» (13 жовтня), «Пам'ять святих мучеників Терентія та Неонілі і семи дітей їхніх» (28 жовтня), «Страждання святого священномученика Зиновія, єпископа Егейського, та сестри його Зиновії» (30 жовтня), «Страждання святого мученика Єрона та дружини його» (7 листопада), «Страждання святого священномученика Єлевтерія і матері його Євтантії» (15 грудня), «Житіє і страждання святого Себастьяна та його дружини» (18 грудня), «Житіє і страждання святих мучеників Юліана і Василіси та інших з ними» (8 січня), «Страждання святих трьох мучеників, разом народжених братів Спевсипа, Єлевсипа і Мелевсипа, бабусі їхньої Леонілі та тих, що з ними» (16 січня), «Страждання святих чудотворців і безкорисливих лікарів Кира та Івана і святої мучениці Атанасії з трьома доньками її» (31 січня), «Страждання святих мучеників Павла, і сестри його Юліянії, і тих, що з ними» (4 березня), «Страждання святих мучеників Хрисанта і Дарії і тих, що з ними» (19 березня), «Страждання святої мучениці Фервуги, і сестри її удови, і рабині її, які постраждали в Персії» (4 квітня), «Страждання святого священномученика Симеона, єпископа Перського, і з ним Авдела й Ананія-пресвітерів, Устазана-євнуха, Пусика-приставника й Аскитреї, доньки його, Азата-скопця та інших багатьох з ними» (17 квітня), «Страждання святих мучеників Єспера і Зої, дружини його, і дітей їхніх Киріяка і Теодула» (2 травня), «Страждання святих мучеників Читця і Маври, дружини його» (3 травня), «Страждання святих мучеників Віта, Модеста і Кріскентії» (15 червня), «Страждання святих мучеників Марина, Марти, Авдифакса й Авакума,

а з ними Кирина, Валентина-пресвітера, Астерія та інших багатьох» (6 липня), «Страждання святих мучеників Кирика і Юліти» (15 липня), «Страждання святих старозавітних мучеників: Єлеазара-священника і сімох братів по крові, названих Макавеями, і матері їхньої Соломонії, й інших багатьох» (1 серпня), «Пам'ять святої мучениці Васи і її дітей: Теогнія, Агапія та Піста» (21 серпня), «Страждання святих мучеників Адріана і Наталії і тих, що з ними» (26 серпня).

Преподобномучениці

Святих жінок, які поєднали подвиг чернецтва й мучеництва, Церква називає преподобномученицями й так величає піснеспівами: «Божественна пам'ять твоя, (ім'я), засяла нині і з'явилася світові, немов сонце, прославляючи життя твоє. Бо ти стриманістю перемогла тілесні спокуси, і кров'ю та стражданнями заручилася з Христом. Тому визволи від усяких бід тих, що славлять тебе, щоб зивали ми до тебе: радуйся, мати преподобна» – кондак преподобномучениці (Молитвослов, 1990: 1245). У «Житіях» Дмитра Туптала представлено подвиг таких преподобномучениць: «Страждання святої і преподобної мучениці Анастасії Римлянки» (29 жовтня), «Житіє та страждання святих преподобномучеників Галактіона і Єпистими» (5 листопада), «Житіє і страждання святої і преподобної мучениці Євгенії-дівичі» (24 грудня), «Житіє і страждання преподобномучениці Євдокії» (1 березня), «Страждання святої преподобномучениці діви Теодосії, яка в Царгороді за святі ікони постраждала» (29 травня), «Житіє і страждання святої преподобномучениці Февронії-діви» (25 червня).

Блаженні, або праведні

До цієї категорії належать: «Страждання святого мученика Уара і з ним семи учителів християнських, і пам'ять блаженної Клеопатри та сина її Івана» (19 жовтня), «Житіє преподобного отця нашого Аврамія-затворника і блаженної Марії, анепсії його» (29 жовтня), «Пам'ять блаженної Теофанії-цариці, дружини Лева, премудрого царя» (16 грудня), «Пам'ять блаженної Таїсії» (10 травня), «Пам'ять блаженної дівчини Музи» (16 травня), «Житіє святої праведної Марти, матері святого Симеона Дивногорця» (4 липня), «Житіє та успення святої праведної великої княгині руської Ольги, названої у святому хрещенні Оленою, бабусі великого князя Володимира» (11 липня), «Житіє святої Олімпіяди-дияконеси» (25 липня).

З-поміж усіх святих митрополит Дмитро з особливим пієтетом писав житія киеворуських святих, зокрема «Житіє Ольги». Зазначимо, що житіє

цієї видатної княгині, яку Церква за її внесок у поширення християнської віри називає рівноапостольною, з'явилася ще у XII ст. Дмитро Туптало, безперечно, узяв цей твір за основу, але вдосконалив та переписав на бароковий манір, з особливим пієтетом описавши першу зустріч юної Ольги з молодим князевичем Ігорем, під час якої виявилася її чітка моральна постава, вишліфувана із часом за принципами християнського благочестя.

У сонмі святих жінок є і такі, які своєю ревністю в поширенні християнства уподібнилися до апостолів, тому й носять титул «**рівноапостольні**». Цей тип святості репрезентують такі оповідання: «Житіє і страждання святої першомучениці Теклі, рівноапостольної» (24 вересня), «Пам'ять святого апостола Андроника, одного із сімдесятьох, і Юнії, помічниці його» (17 травня), «Житіє святого рівноапостольного великого царя Константина і святої христоролюбної матері його Олени» (21 травня), «Пам'ять святої мироносиці рівноапостольної Марії Магдалини» (22 липня). Дослідники зазначають, що жоден із жіночих образів не виписаний з такою пошаною, як свята рівноапостольна цариця Олена. З давніх-давен про неї знали та її шанували. Щобільше, киевська княгиня Ольга у Хрещенні отримала ім'я Олена та стала гідною послідовницею своєї небесної покровительки.

Крім житій цариці Олени та княгині Ольги, у збірнику Туптала вміщено ще «Житіє святої Пульхерії, цариці» (10 вересня) та «Сказання про віднайдення чесних мощей святої Юліянії-діви у Києво-Печерській обителі» (6 липня), яка була княжною славного і благочестивого роду Ольшанських.

Висновки. Дмитро Туптало – нащадок славного козацького роду, гетьманський проповідник, ревний душпастир, богослов-інтелектуал, філософ, культурний діяч, відомий письменник, автор музичних творів, митрополит Ростовський. Проте, на думку дослідників, якби він написав лише одну працю «Житій Святих», то цього було б достатньо, щоб увіковічнити своє ім'я, адже завдяки їй він став відомим у всьому православному світі.

Агіографія посідає дуже важливе місце в житті Церкви, адже, з одного боку, святі слугують для християн взірцями на дорозі до святості, а з іншого – святі є плодом діяльності в Церкві Святого Духа. Особливість «Житій Святих» Дмитра Туптала полягає у винятковій сумлінності автора, який надзвичайно ретельно добирає матеріал, опрацьовує наявний та творить новий текст, зодягаючи його в пишну одягу барокового стилю.

У «Життях Святих» Дмитра Туптала представлено всі типи святих жінок – Пресвята Богородиця, преподобні жінки, мучениці (зокрема великомучениці, мучениці-діви, діти-мучениці, мучениці, які страждали разом із членами своєї родини чи спільноти), преподобномучениці, блаженні, або праведні; рівноапостольні та святі цариці і князівни. З особливим пієтетом агіограф ставиться до святих, яких зродила Руська земля. Здебільшого титул святої закладено в назві її життя, проте іноді

одна особа могла одночасно належати до різних типів святості, тому доводиться говорити про т. зв. агіографічний синкретизм. Кожна свята представлена неповторно й кожна історія духовного подвигу вражає по-своєму. Дехто вже змалку був «інакшим», тобто святим, декому потрібен був довгий шлях покаяння й навернення, але всі досягнули ту саму мету – Небесне Царство, а їхнє життя історія ожила в неповторному літературному творінні – «Життях Святих» Дмитра Туптала.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ідентичність монашества в покликанні і служінні УГКЦ: ВСТУП. URL: <https://www.osbm.org.ua/index.php/publikatsiyi/identychnist-monashstva/4709-bohoslovske-rozuminnia-monashoi-identychnosti-2> (дата звернення: 18.03.2024).
2. Катехизм Української Греко-Католицької Церкви: Христос – наша Пасха. Львів, 2011. 336 с.
3. Лики святості. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9B%D0%B8%D0%BA%D0%B8_%D1%81%D0%B2%D1%8F%D1%82%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%96 (дата звернення: 18.03.2024).
4. Лозинський Н. Типи святості. Львів: Львівська Православна Богословська Академія УПЦ, 2010. 28 жовтня. С. 2–5.
5. Молитвослов: Часослов–Октоїх, Тріодь–Мінея. Рим–Торонто : Видавництво ОО. Василян, 1990. 1373 с.
6. Соболев В. Пам'ятна книга Дмитра Туптала. Варшава : Кафедра української філології Варшавського університету, 2004. 218 с.
7. Туптало Дмитро. Життя Святих (Четві Мінеї). Книги I–XII: Вересень–Серпень / Пер. з ц.-сл. В. Шевчук, Д. Сироїд. Львів : Свічадо, 2005–2014.
8. Щурко Юрій, о. Lectio Divina над Євангелієм: духовна подорож сторінками Святого Письма у літургійному ритмі Церкви. Пасха та П'ятдесятниця. Том I. Львів : Свічадо, 2023. 632 с.

REFERENCES

1. Identychnist monashstva v poklykanni i sluzhinni UHKTs: VSTUP [The identity of monasticism in the vocation and service of the UGCC: INTRODUCTION]. URL: <https://www.osbm.org.ua/index.php/publikatsiyi/identychnist-monashstva/4709-bohoslovske-rozuminnia-monashoi-identychnosti-2> (data zvernennia: 18.03.2024) [in Ukrainian].
2. Katekhyzm Ukrainiskoi Hreko-Katolytskoi Tserkvy: Khrystos – nasha Paskha [Catechism of the Ukrainian Greek Catholic Church: Christ is our Passover]. Lviv, 2011. 336 s. [in Ukrainian].
3. Lyky sviatosti [Images of holiness]. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9B%D0%B8%D0%BA%D0%B8_%D1%81%D0%B2%D1%8F%D1%82%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%96 (data zvernennia: 18.03.2024) [in Ukrainian].
4. Lozynskiy N. (2010). Typy sviatosti [Types of holiness]. Lviv: Lviv Orthodox Theological Academy of the UOC. 28 zhovtnia. S. 2–5 [in Ukrainian].
5. Molytvoslov: Chasoslov–Oktoikh, Triod–Mineia [Prayer: The Chronicler-Octoich, Triod-Minea]. Rym–Toronto : Fr. Basilian Publishing House, 1990. 1373 s. [in Ukrainian].
6. Sobol V. (2004). Pam'iatna knyha Dmytra Tuptala [Dmytro Tuptalo's memorial book]. Varshava : Department of Ukrainian Philology, Warsaw University. 218 s. [in Ukrainian].
7. Tuptalo Dmytro. (2005–2014). Zhytiia Sviatykh (Cheti Minei). Knyhy I–XII: Veresen–Serpen [Lives of the Saints (Chetia Minei). Books I–XII: September–August] / Per. z ts.-sl. V. Shevchuk, D. Syroid. Lviv : Svichado [in Ukrainian].
8. Shchurko Yurii, o. (2023) Lectio Divina nad Yevanheliem: dukhovna podorozh storinkamy Sviatoho Pysma u liturhinomu rytmi Tserkvy. Paskha ta Piatdesiatnytsia. Tom I [Lectio Divina on the Gospel: a spiritual journey through the pages of Holy Scripture in the liturgical rhythm of the Church. Easter and Pentecost. Tom I]. Lviv : Svichado. 632 s. [in Ukrainian].